

Tid som välfärdsfaktor

Förändrade motiv i svensk arbetstidspolicy

Uffe Enokson

Institutionen för Socialt arbete, Linnéuniversitetet

Time as a welfare factor

This article presents the results of an archive study of working time development in Sweden. It investigates how structural policy change is moving from a social discourse closely related to Swedish welfare reforms, towards an economic discourse motivated by financial arguments. By doing so, the political measures to solve working time related problems in today's flexible working life appear to be contradictory. On one side we find time-poor people on the labour market mainly supported by tax-reductions and private time saving solutions. On the other side we find time-rich people mainly supported by activation programs and/or welfare benefits. This is a system and a policy strategy that obviously disregards the other side of the coin.

Key words: time, working time policy, flexibility, work-life balance

Den viktigaste tidsfaktorn för statlig kontroll är lönearbetstiden. I jämförelse med den tid vi spenderar i hemmet och på fritiden har lönearbetet den dominerande ställning som kräver vår odelade uppmärksamhet. En tredjedel av vår tid i yrkesverksam ålder spenderas i ett lönearbete som har en mäktig ställning i utformningen av våra vardagsliv. Arbetstiden och dess omedelbara relation till individens tillgång till ekonomiska resurser gör förändringar i arbetstidspolicyn till en nyckelfråga för att förstå hushållsstrategier, sociala positioner och fördelningen av tid och inkomst i befolkningen. Med policy avses en politisk inriktning mot vissa mål.

Historiskt har arbetstidspolicyn haft en balanserande roll i den så kallade "svenska modellen" med förhandlingar mellan representanter för arbetsgivare och arbetstagare (Lundh 2002). Utfallet av förhandlingarna har under mer än ett halvt sekel utmynnat i kortare arbetstid bland annat för att kompensera för en ökad arbetstakt. Arbetsreformer har etablerat sin legitimitet genom lagstiftning. Den lösningen finns inte längre på den politiska agendan, trots att flexibla och intensifierade arbetsförhållanden är ett hett ämne i debatten (Furåker et al. 2007). I denna artikel ska förändrade motiv i svensk arbetstidspolicy diskuteras utifrån tidens roll som välfärdsfaktor. När arbetstiden försummas som balanserande kraft i välfärdsutvecklingen framträder obalanser i hushållens tidsanvändning. Det handlar om livsstilar i ett hektiskt arbetsliv med krav på flexibilitet och självförverkligande samtidigt som de offentliga välfärdssystemen uppvisar en bristande förmåga att skydda de som hamnat utanför. Det rör sig om levnadsvillkor som synliggör strukturella såväl som individuella obalanser mellan arbetsliv och privatliv.

Syfte och frågeställningar

Lönearbetet som dominerande tidsfaktor och social organisatör har ett stort inflytande över människors livsmönster. Självklart gäller det majoriteten av lönearbetande, men även för andra i arbetsför ålder blir det inflytelserikt, inte minst som ett normativt riktmärke och önskvärd inkomstkälla. I värderingarna från lönearbetet ingår även en institutionaliserad heltidsnorm för den arbetande befolkningen (Junestav 2004). Med tanke på människors svårigheter att hålla sig kvar och leva upp till en sådan norm på en kunskapskrävande och flexibel arbetsmarknad uppstår frågan om varför arbetstidsförkortning som politiskt instrument har försvunnit som balanserande faktor i arbetstidspolitiken. Då den formella arbetstidspolicyn ligger till grund för individers handlingsutrymme och planering av tid för lönearbete, hemarbete och fritidsliv ska intresset här riktas mot hur policyfrågor kring arbetstiden har presenterats på den politiska agendan. Syftet är att i en dokumentstudie förstå arbetstidsutvecklingen i ett historiskt perspektiv. Det sker genom en undersökning av hur den svenska arbetstidspolicyn har motiverats för lagstiftare och allmänhet sedan den första arbetstidsreformen antogs år 1920. Därigenom blir det möjligt att förstå förändringar i motiven i den förda politiken och varför allmänna arbetstidsförkortningar har blivit en icke-fråga i svensk arbetstidspolitik. Hur har arbetstidsfrågan presenterats som policyförslag på den politiska agendan? Vilka argument för eller emot en allmän arbetstidsförkortning har framförts i offentligt tryck?

Metod

I den välfärdspolitiska utvecklingen har arbetstidsfrågan kommit att vara en central del av arbetsmarknadspolitiken. Den svenska staten är en viktig aktör i utformningen av arbetstidspolicyn och dess utredningar på området bidrar till en ökad förståelse för policyutvecklingen och för hur en policy legitimeras och presenteras för den svenska allmänheten. För att förstå regeringens motiv bakom politiska beslut "är det svårt att tänka sig sådana studier utan att delar av den omfattande textmängd som omger regeringar analyseras" (Bergström & Boréus 2005 s.13). Hur arbetstidsfrågan diskuteras och motiveras inför makthavare och medborgare föranleder ett val av analytiska redskap som använder policyanalysens sätt att blottlägga förändringar i synsätt över tid (Bergström & Boréus 2005 s.357; Esaiasson et. al 2004 s.239). Policyanalys är ett beprövat sätt att finna underliggande orsaker och motiv bakom aktörers handlande (Janson 2003). Dokumentens språkliga uttryck är därför viktiga att analysera för att förstå ändringar i arbetstidslagen. Förutom det uppenbara att undersöka om arbetstidsfrågan överhuvudtaget diskuteras som ett problem i olika tider och om dessa problembilder utgör grunden för en vedertagen arbetstidspolicy, är följande tre frågor relevanta angående arbetstiden: Vad är problemet? Vad är orsaken till problemet? Vad är lösningen på problemet?

Analysverktyget som definierar problem – orsak – lösning synliggör det politiska handlingsutrymmet (Bergström & Boréus 2005) i arbetstidsfrågan. En dokument-

studie av svensk arbetstidspolitik har fördelen att kunna löpa över en så lång tidsperiod att det är möjligt att i en process följa motivförändringar för vad som är politiskt möjligt eller önskvärt. Positionen som förarbeten till lagstiftning gör offentliga utredningar till auktoritativa utsagor som är legitima i diskursen (Mörkenstam 1999) och sådana utredningar utgör ett väl avgränsat undersökningsmaterial som placerar den lagstiftande statsmaktens underlag för politiska beslut i fokus.

Policyanalysen har även sina begränsningar. Katznelson (1986) menar att det ofta saknas en kontextuell historieskrivning och en riktning i framförandet av resultaten. En annan kritik som framförs är att ett flerfaldigt aktörsperspektiv hade kunnat ge viktig information om hur en specifik policy når den politiska agendan (se bland annat Kingdon 2003). I denna artikel är arbetstidsfrågans historiska förankring väl dokumenterad, däremot kan det vara en nackdel att väsentliga aktörers röster i arbets-tidsdebatten riskerar att inte komma till tals. På så sätt är undersökningen inte fixerad vid maktbalansen mellan aktörernas relationer i den arbetstidspolitiska diskursen. Däremot är det en aktörscentrerad studie i den bemärkelsen att statsmaktens politiska motiv så som de framträder i dokumenten kan analyseras och tolkas (Esiasson et al. 2004 s.242). Politik handlar främst om att lösa problem (Mörkenstam 1999; Haldén 1997). Om det inte finns något problem att lösa så finns det inte behov av politiskt handlande. Den svenska statens policy i arbetstidsfrågan har därför en central betydelse i strävan att förstå den svenska arbetstidspolitiska utvecklingen.

Analys av arbetstidsregimer

På grundval av de problem, orsaker och lösningar som framförs i policydokumenten har jag identifierat fyra arbetstidsregimer. Det har skett genom en idealtypisk analys av arbetstidspolitikens historiska utveckling. Ursprungligen är idealtypsmetoden en konstruktion för att på ett illustrativt sätt förstå abstrakta fenomen och avgränsa de mest framträdande egenskaperna. Fyra arbetstidsregimer kan genom metoden presenteras så att de utesluter varandra tidsmässigt och var och en får representera en tidsperiod som är idealtypisk för just den perioden (jfr Weber 1983). Webers idealtypsmetod har använts av Esping-Andersen (1990) för att göra representativa klassificeringar av nationalstater. Det resulterade i den välkända kategoriseringen i tre olika välfärdsregimer. Metoden används idag i huvudsak för att kategorisera och identifiera dominerande policystrategier i olika länder (Hall 2004) och utgörs företrädesvis av *rumsliga* kategoriseringar. I min studie är det i stället arbetstidens *tidsmässiga* indelning som står i fokus. Jag vill visa hur den svenska arbetstidsutvecklingen skett i flera olika faser och som var och en dominerats av en viss policystrategi. Varje fas kallas arbetstidsregim och varje regims gränser utgörs av större förändringar i arbetstidslagen. Dessa förändringar ska dock inte uppfattas som skarpa tidsbundna gränser, utan det rör sig om processer där arbetstidspolicyn har förberetts och motiverats under lång tid i de arbetstidsutredningar som föregår lagändringen. De ”brott” som sker genom lagstiftning utgör alltså regimernas inbördes gränser och bildar på så sätt markörer i undersökningen. Dessa markörer är 1920 års lag om en 48-timmars arbets-

vecka, 1958 års arbetstidslag om en arbetsvecka på 45 timmar och 1973 års lag som introducerade 40-timmarsveckan. Motiven bakom en viss arbetstidspolitisk linje får laga kraft efter behandling av de på utredningarna byggda regeringspropositionerna 1919:247, 1957:80 och 1970:5. De fyra arbetstidsregimerna har namngetts på följande sätt: *Konflikternas arbetstidsregim* kännetecknas av internationell politisk oro och krav på genomgripande sociala reformer. *Den svenska modellens arbetstidsregim* präglas av framväxandet av den svenska modellen med en strävan att alla ska omfattas av arbetstidslagstiftningen. *Det öppna fönstrets arbetstidsregim* präglas av att ett ”möjlighetsfönster” öppnas vilket föranleder aktiva förhandlingar för arbetstidsförkortningar i flera etapper. *Flexibilitetens arbetstidsregim* kännetecknas av en anpassning till en konkurrensutsatt global marknad med flexibla produktionsformer och arbetstider.

Tabell 1: Arbetstidsregim, årtal och lagstiftad veckoarbetstid 1919–2007

Arbetstidsregim	Årtal	Veckoarbetstid
Konflikternas arbetstidsregim	–1920	c:a 57 timmar
Den svenska modellens arbetstidsregim	1920–1958	48 timmar
Det öppna fönstrets arbetstidsregim	1958–1973	45 timmar
Flexibilitetens arbetstidsregim	1973–	40 timmar

En reducering av arbetstiden har institutionaliserats i de arbetstidsregimer som kontinuerligt sänkt den ordinarie veckoarbetstiden. Att reformerna för generella arbetstidsförkortningar har legitimerats i lagstiftning tydliggör statens aktiva roll i utformandet av en generell arbetstidspolitik. Denna artikel ska nu förtydliga och tolka de processer som lett fram till, och tagit gestalt i den nuvarande flexibilitetens arbetstidsregim där en lagstadgad arbetstidsförkortning inte längre är lösningen på de problem arbetskraften ställs inför. Först presenteras typologianalysen med hänvisningar till propositioner och utredningsmaterial. Därefter görs en policyanalys av arbetstidens utveckling där stabilitet och trendbrott i svensk arbetstidspolitik uppmärksammas.

Konflikternas arbetstidsregim (–1920)

En arbetstidskommitté tillsattes 1918 efter en lång rad motioner om arbetstidsförkortning från 1911 och framåt. Kommittén framför kravet på en arbetstidsreform med det viktiga motivet för en 48-timmars arbetsvecka att produktionshöjningarna mångfaldigats utan att arbetarna kompenseras i samma omfattning. Trötta arbetare hanterar maskinerna sämre och råkar ut för olycksfall och en arbetstidsförkortning skulle innebära en minskning av sjukdomar till förmån för arbetarens hälsa. Ett annat motiv är att arbetarklassen ska kunna ”skaffa sig erforderliga kunskaper samt taga del i samhällets angelägenheter för att uppnå större likställdhet med andra arbetstagare i fråga om fördelningen av tider för arbete och vila” (Rt. 1919 s.27).

Lönearbetet har betungats både fysiskt och psykiskt på grund av den tekniska utvecklingen och mekaniseringen som fört med sig risker för olycksfall, speciellt vid långa arbetsdagar. Det finns även en stark rättighetsaspekt i den strävan som uttrycks för arbetarens principiellt likställda levnadsförhållanden jämfört med andra arbetande grupper, rättfärdighetskrav som ”kräver att förevarande spörsmål framför allt ses ur statskloketens och den samhälleliga rättvisans ståndpunkt” (Prop. 1919:247 s.15). Ett omvälvande politiskt klimat finns med i bakgrunden både som ett revolutionärt hot och som ett löfte i form av kortare arbetsdag. Reformen mot en 48-timmarsvecka har nämligen redan genomförts internationellt (Prop. 1919:247).

Motiven för att införa åttatimmarsdagen lagstiftningsvägen under konflikternas arbetstidsregim kommer upp för att Sverige ”utan uppsplitande maktstrider på arbetsfältet skall kunna nå fram till en samhällsordning [...] som lika vårdar sig om alla samhällets medlemmar” (Prop. 1919:247 s.16). Utredarna pläderar för kortare arbetstid med sociala och politiska argument som framhåller hälso- och trygghetsaspekterna, rättvisetanken, jämlikhet mellan samhällsklasser och demokratiska motiv samt det förhållandet att 48-timmarsveckan mer eller mindre redan är ett internationellt faktum.

Den svenska modellens arbetstidsregim (1920–1958)

Problemen i den svenska modellens arbetstidsregim består först och främst i att alla arbetargrupper inte ingår i den reform som stadfästes 1920. Lösningen är en långsiktig strävan att verka för de arbetstagares rättigheter vilka står utanför reformen, speciellt de i särskilt utsatta yrken. Förhandlingarna ger bättre reglerade arbetstider för arbetande på fartyg (1919), hantverksarbetande (1920), gruvarbetare (1921–22) sjukvårdsanställda (1922) och arbetare i bageri- och konditorinäringen (1925). På grund av arbetskraftbristen är lösningen även att höja statusen i särskilt utsatta yrken, speciellt de med skiftarbete, nattarbete och arbete under jord. Ett komplement till arbetstidsförkortningen är att genom semesterlagarna 1938 och 1951 stärka samhällssolidariteten och öka trivseln i samhället (SOU 1947:65; SOU 1948:51; SOU 1954:22). Fortfarande anges kraven på rättvisa, likställdhet och en utjämning mellan olika medborgargrupper som viktiga motiv. Arbetskraftsbristen för särskilt utsatta yrken är ett underliggande motiv och ett hot mot produktionen och exporten (SOU 1947:65; SOU 1948:51; SOU 1956:20).

Under den svenska modellens arbetstidsregim kom hälso- och trygghetsaspekterna att vara starka motiv i arbetstidsutredningarna. Men ett nytt problem som uppstår i slutet på den svenska modellens arbetstidsregim är att de partiella lagstiftningarna kan kringgå genom dispenser och undantag. Då det gör arbetstidslagen mindre verkningsfull väcks tanken på en ny arbetstidsreform. Motiven för en sådan reform handlar om rättvisemotivet och skyddsmotivet då ”omsorgen om arbetstagarnas hälsa kräver en förkortning av 48-timmarsveckan” (Prop. 1957:80 s.40). Däremot kan man inte ”draga några alldeles bestämda slutsatser rörande den faktiska utvecklingen av riskerna för skador i arbetslivet” (Prop. 1957:80 s.41). Skyddsmotiven för en kortare arbetstid finns kvar, men tonas ner på grund av begränsade kunskaper och svårigheter

att ”bedöma hälsotillståndet i stort hos den förvärvsarbetande delen av befolkningen” (Prop. 1957:80 s.42).

I motiven som föreslås i propositionen till en ny arbetstidslag 1957 sker en förskjutning mot ekonomiska motiv som i större utsträckning än tidigare framhåller rätten att välja mellan högre lön för ökad konsumtion och längre individuell fritid (Prop. 1957:80; SOU 1956:20; SOU 1956:21). Det betyder att fritiden uppfattas som en av flera beståndsdelar i den materiella levnadsnivån ”som i valet mellan olika former av konsumtion principiellt intar samma ställning för konsumenterna som livsmedel, kläder eller vilka varor eller tjänster som helst” (Prop. 1957:80 s.43). Arbetstiden får på så sätt ett pris där den enskilde ska ges möjlighet till ett fritt val mellan fritid, varor och tjänster.

Men propositionens nya individualiserade, ekonomiserade och dispositiva argument hålls fortfarande stängna av argument om de sociala vinningarna av en arbetstidsförkortning ”mot en utjämning av skillnaderna i arbetstidshänseende mellan olika arbetargrupper” (Prop. 1957:80 s.112). Vägningen av argument resulterar i ett förslag om kortare arbetstid som tillstyrker ”att den lagstadgade ordinarie arbetstiden under loppet av tre år successivt sänkes från 48 till 45 timmar i veckan” (Prop. 1957:80 s.118).

Det öppna fönstrets arbetstidsregim (1958–1973)

I samband med 45-timmarsveckans införande under det öppna fönstrets arbetstidsregim äger en ”förskjutning av motivkretsen rum så att ekonomiska synpunkter kom att bli vägledande” (Prop. 1970:5 s.25). Det är en tendens som står sig och förstärks i propositionen om en 40-timmars arbetsvecka (Prop. 1970:5). Eftersom arbetstakten stegrats och intensifierats presenteras skäl för att förbättrade produktionsresultat ska tillgodogöras folket genom ökad fritid eller ökad konsumtion, ett ”val mellan olika sätt att tillgodogöra sig en möjlig förbättring av levnadsstandarden” (Prop. 1970:5 s.26). I en valsituation mellan ekonomisk välfärd i form av höjd lön eller ökad fritid slår utredningskommittén fast att arbetstagarna är inställda på att standardförbättringen tas ut i ökad fritid (SOU 1968:66).

De samhällsekonomiska övervägningarna för en kortare arbetstid berör förvärvsfrekvens, eventuellt produktionsbortfall och minskat konsumtionsutrymme. ”Arbetstidsförkortningen måste betraktas som en ekonomisk avvägningsfråga” (Prop. 1970: s.33), en utsaga som visar på en viss försiktighet. Ett starkt skäl är att en ”dämpande effekt på ökningstakten för totalproduktionen försenar möjligheterna att genomföra andra reformer” (Prop. 1970:5 s.33).

Jämlikhets- och rättighetsmotiven för att utjämna skillnaderna mellan olika arbetargrupper står sig stark och kom under det öppna fönstrets arbetstidsregim att handla om arbetarnas situation i förhållande till tjänstemännens sjuk-, löne- och semesterförmåner som uppnått avtalsvägen (Prop. 1970:5). Att genomföra arbetstidsförkortningen avtalsvägen diskuteras, men lösningen på arbetstidsfrågan blir till slut ändå att ”en generell förkortning av den ordinarie arbetstiden till 40 timmar i veckan ska genomföras lagstiftningsvägen” (Prop. 1970:5 s.62). Flera remissinstanser förhåller sig tveksamma eller direkt negativa till förslaget om kortare arbetstid ”under mo-

tivering att avgörandet i förkortningsfrågan i dagens läge inte bör träffas genom lagstiftning utan istället genom överenskommelser mellan arbetsmarknadsparter” (Prop. 1970:5 s.62).

Kritiken får dock stå tillbaka för en kompromiss då lagens utvidgning mot nya verksamhetsområden ökar behovet av avvikelser från lagen. Det leder till att lagen får en dispositiv inriktning som gör det möjligt att genomföra reformen avtalsvägen (Prop. 1970:5).

Flexibilitetens arbetstidsregim (1973–)

De offentliga utredningarna på 1970-talet, efter den då senaste stora arbetstidsreformen år 1973, präglas av ett fortsatt arbete mot kortare arbetsvecka för alla löntagare. Motiven är att en sådan reform bidrar till att lösa *tidsanvändningsproblemet* som sägs bero på hushållens och framför allt kvinnornas ökade deltagande i arbetslivet. När båda föräldrarna arbetar och när barnen är små blir tiden de tillbringar tillsammans alltför kort. Lösningen med en sänkt arbetstid för alla bidrar till mer tid för arbete i hemmet, ökad samvaro med familj och vänner samt fler samhälleliga aktiviteter för hushållen i stort. Något som även gynnar jämställdheten. Även riktade lösningar mot barnfamiljer diskuteras, såsom en utbyggd barnomsorg och en viss uppdelning av föräldrapenningen mellan föräldrarna. En förkortad arbetstid motiveras även med att det är ett attraktivt alternativ till materiella standardförbättringar. Såväl delegationen för jämställdhet mellan män och kvinnor (SOU 1976:7), delegationen för arbetstidsfrågor (SOU 1979:48) och betänkandet från familjestödsutredningen (SOU 1975:62) kommer fram till att sänkt arbetstid för alla löser de problem som utredningarna ställts inför. Riksdagstryck betonar samtidigt vikten av att införa begränsningar av de overtidsuttag som medges i arbetstidslagen (Prop. 1975/76:179).

Under 1980-talet visar emellertid utredningarna att de ekonomiska förutsättningarna och motiven har förändrats med snävare finansiella marginaler och hårdare ekonomiska prioriteringar. En generell arbetstidsreform anses ha en övervägande negativ effekt på bland annat ekonomisk tillväxt med minskad privat konsumtion och skattehöjningar som följd. Snäva tidsmarginaler i vardagslivet ska istället lösas genom riktade åtgärder mot bland annat barnfamiljer. De varierade krav och behov som löntagare och arbetsgivare har, gör att *flexibel arbetstid* prioriteras framför kortare arbetstid.

I propositionen inför lagändringen 1983 sker en skärpning av overtidsreglerna. Samtidigt görs arbetstidslagen mer tydligt dispositiv där dispenser och avvikelser från lagen accepteras i högre grad i lokala avtal. Däremot finns det ”för överskådlig tid inte utrymme för någon generell arbetstidsförkortning” på grund av det samhällsekonomiska läget (Prop. 1981/82:154 s.16). Då ”en lagändring skulle få betydande ekonomiska konsekvenser” (s.17) har man ”avstått från att lägga fram förslag om preciserade regler för en begränsning av dygnarbetstiden [...] då utrymmet för kostnadskrävande reformer idag är ytterst begränsad” (Prop. 1981/82:154 s.17). Att inte framföra lagförslag om kortare arbetstid är en ståndpunkt som samtliga remissinstanser godtar (Prop. 1981/82:154; SOU 1981:5).

De problem som framförs under 1990-talet handlar bland annat om förändringar

i sättet att producera och organisera verksamheterna i arbetslivet. Förändringarna ska lösas genom ökad flexibilitet där både arbetsgivarnas och arbetstagarnas utvecklingsmöjligheter anses angelägna. Då lagstiftning om en arbetstidsförkortning är ett "alltför trubbigt medel" (SOU 1992:27 s. 240) ska en ökad flexibilitet på arbetstidsområdet ske genom kollektivavtal och ge "de enskilda arbetstagarna, deras fackliga organisationer samt arbetsgivarna ett större ansvar för arbetstidsfrågorna" (SOU 1996:145 s.239). Slutbetänkandet från arbetstidskommittén (SOU 1996:145) går helt i linje med utredningen om flexibla arbetstidsregler (SOU 1992:27). Lagreglerna mot ett flexibelt uttag av arbetstiden är dispositiva och parterna förutsätts träffa avtal i dessa frågor. Förslaget är enligt utredarna även en lösning på jämställdhetsfrågan då det ska bli enklare för föräldrar av båda könen att kombinera förvärvsarbete med familjeansvar (SOU 1996:145).

De utredningar som hanterat arbetstidsfrågan efter millennieskiftet präglas av de höga "sjuktalen" och utslagningen från arbetsmarknaden. Arbetstidsförkortningar som kan öka möjligheterna till vila och återhämtning vägs mot ekonomisk tillväxt och en långsammare ökning av den privata konsumtionen. Ett stort heterogent utredningsmaterial under denna period diskuterar motiv för och emot en generell arbetstidsförkortning. En sådan styrs till stor del av möjligheter till ekonomisk tillväxt och en flexibel arbetsdelning för att anpassa produktionen till internationell konkurrens. Kommittén för nya arbetstids- och semesterregler (Knas) poängterar att stressen och utslagningarna från arbetsmarknaden med utbrändhetssymptom är ett problem. Det påpekas dock i kommitténs slutbetänkande att en minskning av normalarbetstiden inte har politisk eller facklig förankring. Problemet med arbetstidsfrågan är att arbetsgivare vill ha mer flexibla och företagsanpassade arbetstider för att möta den globala konkurrensen. Fackföreningar och arbetstagare hävdar å sin sida rätten till att själva kunna påverka sin arbetstid. I de senare arbetstidsutredningarna talas det om att rätten till heltidsarbete ska stärkas och att rätten till ledighet ska begränsas (SOU 2005:105; SOU 2003:54; SOU 2002:6; SOU 2001:91).

Under flexibilitetens arbetstidsregim har alltså fokus på heltidsanställdas rätt till generellt sänkt arbetstid fått stå tillbaka för den deltidsanställdes rätt till heltidsarbete. Den arbetstidslag som träder i kraft den 1 januari 2007 bygger på EU-direktiv som gäller arbetskraften i Sverige och EU. I förslaget presenteras inga förändringar som generellt påverkar arbetsveckans längd (93/104/EG; 97/81/EG; Arbetstidslagen 2006).

Sammanfattning av regimanalysen

Resultaten av denna dokumentstudie över den svenska arbetstidspolitiken visar att motiven under *konflikternas arbetstidsregim* (-1920) varit flera. Ur ett rättviseperspektiv ska arbetare ha rätt att leva under levnadsförhållanden som principiellt är jämställda andra samhällsklassers. Utöver de skäl som behandlar jämlikhetsmotiv finns hälso- och trygghetsskäl där höjd levnadsstandard genom kortare arbetstid står som garant för att minska risker för olycksfall och såväl fysiska som psykiska påfrestningar på grund av förändrade arbetsförhållanden. Det rör sig även om ett internationellt

rättviseproblem då 48-timmarsveckan i huvudsak är ett internationellt faktum, liksom om att en internationell revolutionär anda hotar att skapa oro även i Sverige.

I *den svenska modellens arbetstidsregim* (1920–1958) är problemet att inte alla arbetargrupperingar ingår i den arbetstidsreform som togs i bruk 1920. Fortfarande finns krav på rättvisa, jämlikhet mellan klasserna och en utjämning mellan olika medborgargrupper. Även trygghets- och hälsoaspekterna har en framträdande roll i problemmotiveringen. Lösningen är även under den svenska modellens arbetstidsregim att förkorta arbetstiden i lag, denna gång till 45 veckoarbetstimmar.

Sedan åttatimmarslagen utarbetats till att gälla de flesta yrkesgrupper kom *det öppna fönstrets arbetstidsregim* (1958–1973) att gestalta parternas kamp om arbetstidens utformning. Problemen anses inte i samma utsträckning gälla trygghet och hälsa för de arbetande. Det handlar istället om välfärd och ett fritt val mellan fritid, varor och service. Problemet beskrivs visserligen i termer av att arbetstakten stegrats, men diskussionen handlar dessutom om landets ekonomi tillåter en åtgärd som arbetstidsförkortning. Ytterligare ett problem är uppkomna orättvisor mellan arbetare och tjänstemän när det gäller bland annat olika löne- och semesterförmåner. Även om det sker en förskjutning i problemmotiveringen är lösningen, även under det öppna fönstrets arbetstidsregim, kortare arbetstid i lag. Den tar form i en 40-timmars arbetsvecka som tas i bruk i sin helhet 1973.

När arbetstidsregimerna ses som en historisk process framträder ett trendbrott under perioden för *flexibilitetens arbetstidsregim* (1973–). Det som sker är att kortare arbetstid i lag inte längre är lösningen på de problem som framförs i arbetstidsutredningarna. Staten som lagstiftare och maktfaktor i utformningen av arbetstidspolitiken tar ett steg tillbaka till förmån för avtalslutande parter. Denna ökade dispositivitet i arbetstidslagen är lösningen på en oflexibel organisering av arbetstiden. Målsättningen är en anpassning och effektivisering av företagets konkurrenskraft och en ökad valfrihet för arbetstagaren att konsumera och få inflytande över förläggningen av arbetstiden.

Tabell 2: Problem och lösning för respektive arbetstidsregim

Arbetstidsregim	Problem	Lösning
Konflikternas arbetstidsregim (–1920)	Hälso- och trygghetsrisker, ojämlikhet mellan klasser, internationella skillnader i arbetstid	Kortare arbetstid i lag
Den svenska modellens arbetstidsregim (1920–1958)	Alla arbetare står inte under lagstiftning, ojämlikhet mellan klasser, trygghets- och hälsorisker	Kortare arbetstid i lag
Det öppna fönstrets arbetstidsregim (1958–1973)	Obalanserad fördelning av välfärden mellan lönearbete och fritid (tidsanvändningsproblemet), ojämlikhet mellan arbetare och tjänstemän	Kortare arbetstid i lag
Flexibilitetens arbetstidsregim (1973–)	Oflexibel organisation av produktionsförhållanden och arbetstider	Flexibel arbetstid i avtal

Bakomliggande orsaker

De bakomliggande orsakerna till problemen kan, om än sällan explicit, främst härledas till de internationella relationerna. Dessa bakomliggande orsaksförklaringar till motiven kan även spåras över tid.

I konflikternas arbetstidsregim kan hotet från omvärlden spåras i efterdyningarna av den ryska revolutionen. I ett omvälvande politiskt klimat och där reformer mot en 8-timmarsdag har genomförts internationellt är ”en allmän misstämning inom en samhällsklass en fara för en lugn och god samhällsutveckling” (Prop. 1919:247 s.12).

I den svenska modellens arbetstidsregim framträder ett hot mot produktionen och exporten på grund av arbetskraftsbrist i särskilt utsatta yrken. Rädslan för minskad export var särskilt stor i ”sådana industrier som äro av vital betydelse för vårt näringsliv” (SOU 1948:51 s.37).

I flexibilitetens arbetstidsregim utgör den globaliserade handeln ett hot mot den svenska produktionen. Detta ställer krav på företagsanpassade och flexibla arbetstider, liksom på förändrade organisations- och produktionsformer för att klara den internationella konkurrensen (SOU 1979:48; Prop. 1981/82:154).

Dessa bakomliggande orsaker har troligt bidragit till att utredarna framför motiv som i huvudsak handlar om rättvisa, jämlikhet och trygghet i konflikternas och den svenska modellens arbetstidsregim. Under den nuvarande flexibilitetens arbetstidsregim har policyn om att i lag bekräfta vikten av kortare arbetstid av sociala skäl försvunnit som motiv i statens offentliga utredningar. Istället förespråkas en arbetstidspolitik som förstärker de ekonomiska motiven i utredningarna och som gör det lättare att kringgå arbetstidslagen till förmån för uppgörelser avtalsvägen.

Förändrade motivbilder

Förenklat visar följande tabell på hur motiven för arbetstidspolitikens utformning har förändrats.

Tabell 3: Markerat fält anger viktigt motiv för arbetstidspolicy i respektive arbetstidsregim

Motiv som framförs i utredningsmaterialet	Konflikternas arbetstidsregim	Den svenska modellens arbetstidsregim	Det öppna fönstrets arbetstidsregim	Flexibilitetens arbetstidsregim
Hälsomotivet	✗	✗		
Trygghetsmotivet	✗	✗		
Rättvisa/jämlikhet	✗	✗	✗	
Tekniska och org. förändringar	✗			✗
Arbetskraftsbrist		✗		
Ekonomiska motiv			✗	✗
Individuella motiv			✗	✗
Brist på flexibilitet				✗

Tabellen visar hur de motiv som framställs i de offentliga utredningarna under de två tidiga regimerna till övervägande del handlar om sociala hälso- trygghets- och rättvisemotiv. Under de två senare regimerna har det skett en förskjutning i utredningarna mot individuella och ekonomiska motiv samt motivet brist på flexibilitet i produktionen. En ny ordning framträder i flexibilitetens arbetstidsregim och markerar ett trendbrott då vedertagna och angelägna lösningar som tidigare förts fram i arbetstidsutredningarna inte längre kommer upp på den politiska agendan. Istället argumenteras det för att tidigare policyförslag är direkt olämpliga på flera centrala områden. Den nya politiska inriktningen stoppar vidare förslag om arbetstidsförkortning. Det är ett trendbrott, bort från den sedan länge inslagna vägen som betonat betydelsen av lagstiftning för kortare arbetstid. Det rör sig om en grundläggande förändring som visar att arbetstidspolitiken som historisk process kräver vidare fördjupning och tolkning.

Med de argument och motiv som vi har sett blivit framförda i arbetstidspolitiken och de policyförändringar som ägt rum finns det anledning att utveckla en policymodell som kan användas för att analysera varför arbetstidsförkortning som politiskt policyförslag *inte* kommer upp på den politiska agendan.

Analys av arbetstidens policykärna

Ur ett policyperspektiv blir det möjligt att undersöka varför en specifik arbetstidspolicy inte längre kommer upp på den politiska agendan. På en generell nivå handlar policyforskning om samhällsfrågor som får mer eller mindre utrymme på den politiska agendan. Varför vissa frågor får mer och andra mindre utrymme och hur policyförändringar sker blir därför av vikt när orsaker till varför arbetstidsförkortningarnas uttåg ur politiken ska undersökas. Janson (2003) menar att "policydiskussioner oftast handlar om politiska problem som behöver åtgärdas" (s.31). Ett policyförslag befinner sig på beslutsagendan när "det tilldrar sig *ett seriöst och aktivt intresse* från regering, riksdag och politiska organisationer" (Janson 2003 s.13). Det räcker alltså inte med att det finns ett offentligt samtal och att arbetstidsfrågan tas upp i medial allmän debatt. Politiska aktörer måste aktivt förhålla sig till det i situationer där arbetstidsförkortning kan vara tillämpbar och det krävs att ett politiskt parti eller en förhandlingspart med stort inflytande i beslutsprocessen tar sig an och argumenterar för frågan (Janson 2003). Arbetstidsförkortning som policyfråga har i den meningen fått ett starkt begränsat utrymme och fungerar inte längre som ett verktyg för att lösa de sociala problemen som historiskt haft en stark anknytning till arbetsmarknaden.

Arbetstidsfrågan är alltså bunden till på förhand givna premisser som sätter gränser för det politiska beslutsfattandet. Om förändring ska ske krävs det att dessa premisser är mer eller mindre knutna till problemets eller frågans *policykärna*. Var en policyfråga befinner sig på den politiska agendan, i kärnan eller i periferin, beror i hög utsträckning på vilka mål, vilka intressen och vilka politiska aktörer som ingår i policydiskussionen. Janson (2003 s.49) visar på fyra olika nivåer i en policy:

Kärnan:

1. Övergripande mål för alla policyområden (djup kärna)
2. Mål för en specifik policy (policykärna)

Periferin:

3. Instrumenten i en policy
4. Nivån på instrumenten

Förenklat kan man säga att kärnan består av vissa mål för en policy medan periferin tillhandahåller de medel som krävs för att uppnå målen. Förändringsbenägenheten i den *djupa kärnan* är mycket små. De ska närmast ses som diskursiva i den meningen att en "rättvis politik" eller en frågas genomslagskraft varierar mellan olika aktörers värderingar. *Policykärnan*, å sin sida, reglerar vilka förslag som för tillfället är möjliga att föra fram. Den är också motståndskraftig mot förändring men har ett mer specifikt innehåll och omgärdas av en politisk möjlighetsram, en ram som i vissa fall stänger ute vissa policyförslag som otänkbara och sådana avvisas utan debatt. Men om möjlighetsramen vidgas och andra problemområden och målhierarkier träder fram, försvagas policyparadigmet och lämnar vägen öppen för ett paradigmskifte (Janson 2003).

Förändringar i *periferin* sker däremot kontinuerligt och styrs i huvudsak av experter. Här finns de konkreta lösningarna och de instrument som används för att uppnå målen i policykärnan (Janson 2003). En tillämpning av modellen för policynivåerna på arbetstidsfrågan ska kunna ge svar på varför arbetstidsförkortning inte längre har en plats på den politiska agendan.

Från social till ekonomisk dominans i policykärnan

Målet med arbetstidspolitiken har för arbetarrörelsen ända sedan konflikternas arbetstidsregim under den tidiga industrialismen varit att sänka arbetstiden. Längre fördes en kamp mellan företrädare för arbetarrörelsen och arbetsgivare där arbetstiden var en viktig policyfråga. Den var viktig för att säkerställa jämlikhet mellan samhällsklasser, säkerhet, hälsa och trygghet på arbetsplatserna under parollen ”åtta timmars arbete, åtta timmars fritid, åtta timmars vila” (Rydberg-Welander 2000 s.159). Arbetstidskommittén, som tillsattes inför 1920 års arbetstidslag, legitimerade att arbetstidsfrågan fördes fram i policykärnan. Kraven på förändring var starkt knutna till ideologiska värderingar och intressen. Delvis med internationella förtecken kunde frågan om en lagstadgad begränsning i arbetstiden till en 48-timmarsvecka arbetas fram.

Kravet på att lagen skulle gälla alla arbetare stod i intimt förbund med jämlikhetsmålen i policykärnan och gjorde att en arbetstidspolicy om kortare veckoarbets-tid permanentades på den politiska dagordningen. Kontinuerligt gjordes utredningar om kortare arbetstid som kompletterades av utredningar om semesterlagstiftningen. Under närmare 50 år låg målet med den dåvarande arbetstidspolicyn fast: en generell sänkning av arbetstiden med sociala motiv. Det var en politisk lösning som fortgick, trots att motiven för en sådan politik förändrades. Från att ha gällt arbetarens hälsa, säkerhet och jämlikhet mellan medborgargrupper kom policymotiven under det öppna fönstrets arbetstidsregim att i större utsträckning handla om ekonomiska motiv. Detta är ur policysynpunkt en viktig förändring och den kom senare att bli en av flera faktorer i en process där en generell arbetstidsförkortning som policyförslag stoppas och försvinner från den politiska agendan. Enligt Rothstein (1992) beror det på att institutionella lösningar vid en tidpunkt, har kommit att betraktas som institutionella problem vid en senare tidpunkt i takt med att medborgarintressen manövrerats ut av producentintressen (Rothstein 1992).

Lindvall (2004) visar hur den ekonomiska politiken i Sverige förändrats genom en process från 1970-talet till 1990-talet till en högre nivå av policyförändring. Hans huvudpöäng är att området ekonomisk policy är strukturerat kring normer beträffande meningen med politisk auktoritet och vad människor tänker/tycker om staten. Statens delaktighet i det sociala livet producerar förväntningar och normer angående statens roll och syfte (Lindvall 2004). I ett sådant perspektiv drunknar kraven på kortare arbetstid i statens och allmänhetens förväntningar på full sysselsättning och ekonomisk stabilitet genom policyincitament som anses gå stick i stäv mot socialt motive-rade argument. Att ett policyförslag *inte längre* kommer upp på den politiska agendan beror med andra ord på att förslaget inte är kopplat till ett etablerat politiskt problem då det finns andra frågor som anses viktigare och helt eller delvis motsäger tidigare

målsättningar. Så länge sociala motiv styr målen för bättre hälsa, trygghet och ökad jämlikhet definieras arbetstiden som ett centralt instrument för att nå dessa mål. Men när arbetstidspolitiken förlorar sin legitimerade kraft blir den en perifer del av den ekonomiska politiken, inte en viktig del knuten till policykärnan i socialpolitiken.

Slutsatser och diskussion

I denna artikel har jag typologiserat förändringarna på policyområdet arbetstider i fyra regimer, konflikternas, den svenska modellens, det öppna fönstrets och flexibilitetens arbetstidsregimer. Jag har analyserat vad som ligger bakom arbetstidens utveckling mot flexibilitetens arbetstidsregim genom att undersöka vilka motiv som framförs i arbetstidsutredningar och propositioner. En tillämpning av de olika nivåerna av Jansons policymodell (2003) på arbetstidspolitiken visar att målet för arbetstidspolitiken i policykärnan har förändrats från att ha motiverats med sociala och politiska argument till att motiveras med ekonomiska. Arbetstidens position som viktigt instrument i en socialpolitisk diskurs har kommit att bli ett ekonomiskt instrument med i stora delar andra målsättningar. Frågan om kortare arbetstid har bleknat i ljuset av ekonomiska mål som ökad tillväxt, stärkt internationell konkurrenskraft och balans i finanserna. Att sociala argument för kortare arbetstid står långt ifrån den finanspolitiska policykärnan kan exemplifieras med att det tvärt emot sociala policymotiv för kortare arbetstid uppkommer diskussioner om att vi utifrån en ekonomisk målsättning måste jobba mer.

De sociala argumenten för arbetstidspolitiken har alltså kommit på glid i den svenska policyagendan. I en ekonomiskt motiverad politik har lönearbetet och anställningsbarheten etablerat sin starka ställning. Samtidigt har inte de sociala problemen försvunnit, utan bara tagit delvis andra former. Frågan som måste ställas är vilken kunskap har vi för att se och åtgärda dessa ”nya” ojämlikhetsmönster som finns dolda i en ekonomisk rationell målstruktur för arbetstidens organisering? När den sociala dimensionen i arbetstidspolitiken försvagas, begränsas människors handlingsstrategier och marginaler i förhållande till de institutioner som är till för att underlätta våra vardagsliv. Det riskerar att skapa obalansmönster mellan individuella behov och samhällskrav där de ekonomiska målen ensidigt upprätthåller lönearbetets flexibla arbetsvillkor, samtidigt som lönearbetets krav på kompetens och utbildning utestänger ett stort antal medborgare från arbetsmarknadens trygghetssystem.

Arbetstidspolitiken är ur ett svenskt perspektiv ett exempel på hur balanserande förhandlingar mellan arbetsmarknadens parter har ökat välfärden i Sverige och skapat utrymme för sociala reformer. Utvecklingen under flexibilitetens arbetstidsregim med fokus på ekonomisk tillväxt har dock medfört att den ökade produktionen med ett överflöd av kunskap, tjänster och varor, har medfört en biverkning. Det råder inte en brist på ting, utan en brist på kontroll över den egna tiden. Då det inte finns några motiv för, eller förslag på, hur vi ska dela upp tiden mellan oss utmynnar det i en ojämn fördelning av arbetstiden i samhället. En socialt motiverad arbetstidspolicy under motot att ”alla ska med” har förskjutits mot en ekonomisk och individualiserad arbetstids-

policy vilket skapat två separerade sätt att hantera de nya problem som uppstår i flexibilitetens arbetstidsregim. Nya sårbarhetsmönster uppkommer när lönearbetets snabba och effektiva tid ställs mot privatlivets långsamma och otidsenliga. Det har skett genom att den arbetstidspolicy som motiveras med ekonomiska argument har slutit sig och numera bara gäller de som redan är inne på arbetsmarknaden. Kring *innanförskapets* arbetande ska lösningar ur de offentliga trygghetssystemen väga upp för en ökad och intensifierad tidspress med risker för ohälsa och för att inte kunna leva upp till de krav som ställs. De åtgärder som föreslås i de arbetstidspolitiska utredningarna under flexibilitetens arbetstidsregim innebär en förstärkt rätt till heltidsanställning och förslag på förhandlingsbar flexibilitet, vilket innebär ett flexibelt uttag av semestern, flexibel lönearbets-tid genom timbank eller årsarbets-tid och möjligheten att sänka arbetstiden genom avtal. Dessa lösningar kompletteras med riktade lösningar i till exempel föräldraförsäkringen. Trots dessa insatser uppstår stora problem att hantera snäva tidsmarginaler i försöken att balansera arbetsliv och privatliv. Det ökar trycket på privata lösningar och skattesubventioner för exempelvis hushållsnära tjänster.

Samtidigt är ett beständigt problem att en betydande andel av befolkningen har marginaliserats och hamnat utanför (Bäckman 2010). När staten i större utsträckning lämnar den sociala policydiskursen i arbetstidsfrågan och när en övergripande och generell arbetstidspolitik överges erbjuds tillfälliga, lokala åtgärder och sysselsättningspaket, ofta genom socialtjänstens försorg. Det innebär en strukturell obalans som visar på polariserande tendenser i den arbetstidspolitiska utvecklingen. Det ifrågasätter politikens riktning och väcker behovet av okonventionella lösningar på de nya problem som uppstår. De tillfälliga åtgärderna och välfärdskontakterna som behandlar var sak för sig bortser dessutom ifrån vikten av resurser på andra samhällsområden, exempelvis tid i icke-anställt arbete på informella arenor utanför arbetsmarknaden. Arbete, mestadels utfört av kvinnor, utförs som obetalt arbete i en informell sektor eller som låglönejobb på den formella arbetsmarknaden.

Socialt konstruerade kategorier skapar en bestående ojämlikhet mellan människor med olika livschanser. Relationella restriktioner uppstår genom exploateringen av resurser. En sådan kategoriell gräns (Tilly 2000) går mellan tid i anställning och tid i arbetslöshet. Tvångsmedel knutna till organiseringen av lönearbetet, såsom kontroll av arbetslöshetsförsäkringen, arbetstvång i åtgärder och trösklar i trygghetssystemen upprätthåller distinktioner för utestängning. Kontrollen över den värdefulla lönearbetade tiden ger hög ersättning för de anställningsbara. Men trots upprätthållandet av de kategoriella skillnaderna och en effektiv ekonomisk hamstring av resurser är priset ett högt arbetsuttag med bland annat hälsorisker för innanförskapets storkonsumenter. Vi har fått en tudelning av de ekonomiska resurser som kommer ur den snedfördelade tiden för lönearbetet.

Ytterligare en aspekt är att denna kategoriella gräns mellan de som lönearbetar och de som är utestängda bidrar till en moralisk kränkning som berövar individen känslan av att vara socialt betydelsefull (Honneth 2003). I erkännandets praktik erkänns den enskilde för att hans eller hennes förmågor har ett konstruktivt värde för hela samhällsgemenskapen. Det är ett värde som visas genom solidaritet eller lojalitet och

som grundar sig på omtanken om den andres välgång mot bakgrund av gemensamma mål. Arbetstidspolitikens utveckling visar på hur samordningen av sociala målsättningar på samhällsnivå *försvaras* av en ekonomisk styrning i fördelningen av lönearbetad tid. Endast med en arbetsfördelning som ger individen "en rimlig chans att påta sig socialt önskvärda sysslor, så uppstår medvetenheten om en inbördes samverkan ur vars perspektiv demokratiska förfaringssätt har ett värde av det skälet att de utgör det bästa verktyget för att lösa gemensamma problem" (Honneth 2003 s.200). Ur Honneths perspektiv går nuvarande sätt att fördela lönearbetet mellan oss stick i stäv mot en erkännandets praktik. Istället bidrar det till att stigmatisera enskilda personer utifrån en flexibel arbetsdelning som skapar kategoriella par och utplånar kollektiva strävanden och solidaritetskänslor.

När ekonomiska motiv för arbetstidspolitiken och rätten att konsumera framhålls före rätten till personlig fritid synliggörs två "nya" klassmönster med en polariserad fördelning av tid och ekonomiska resurser. Det är en obalanserad välfärdsutveckling som också skapar nya former av sociala motsättningar. Tidfattigdomen kompenseras med tidsbesparande konsumtion av varor och tjänster där lönearbetet positionerar individen socialt. Tidrikedom kompenseras med åtgärder för att kunna komma in på, eller återvända till, arbetsmarknaden för att minska den sociala och ekonomiska utsattheten. Att omfördela tid och resurser för en ökad balans mellan lönearbete och privatliv för "tidfattiga" och "tidrika" är i dagsläget inte möjligt med de tidsinstitutioner som finns tillhands.

Referenser

- Arbetstidslagen (2006) *Arbetstidslagen med kommentarer i lydelse från den 1 juli 2005*, Hellberg, A (red.), Stockholm: Arbetsmiljöverket.
- Bergström, G. & K. Boréus (2005) *Textens makt och mening: Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*, Lund: Studentlitteratur.
- Bäckman, O (2010) *Anknytning till arbetsmarknaden och ungas etablering*, Social rapport 2010, Stockholm: Socialstyrelsen.
- Enokson, U (2009) *Livspuslet: Tid som välfärdsfaktor*: Växjö University Press.
- Esping-Andersen, G (1990) *The three worlds of welfare capitalism*, New Jersey: Princeton University press.
- Esiasson, P., M. Gilljam, H., Oscarsson & L. Wägnerud (2004) *Metodpraktikan: Konsten att studera samhälle, individ och marknad*, Stockholm: Norstedts.
- Furåker, B., K. Håkansson & J. Ch. Karlsson (eds.) (2007) *Flexibility and stability in working life*, London: Palgrave Macmillan.
- Haldén, E (1997) *Den föreställda förvaltningen – en institutionell historia om central skolförvaltning*, Stockholms Universitet, Statsvetenskapliga institutionen.
- Honneth, A. (2003) *Erkännande – praktisk-filosofiska studier*, Göteborg: Daidalos.
- Hall, A (2004) *Social policy for development*, London: Sage publications.
- Janson, P (2003) *Den huvudlösa idén: Medborgarlön, välfärdspolitik och en blockerad debatt*, Lund: Arkiv.

- Junestav, M (2004) *Arbetslinjer i svensk socialpolitisk debatt och lagstiftning 1930–2001*, Uppsala universitet: Uppsala studies in Economic history no 72.
- Katznelson, I (1986) 'Rethinking the silences of social and economic policy', *Political Science Quarterly*, Vol.101, No.2, pp.307–325.
- Kingdon, J.W (2003) *Agendas, alternatives and public policies*, 2nd ed, New York: Addison-Wesley Educational Publishers.
- Lindvall, J (2004) *The politics of purpose: Swedish macroeconomic policy after the golden age*, Göteborg university: Department of political science.
- Lundh, C (2002) *Spelets regler: Institutioner och lönebildning på den svenska arbetsmarknaden 1850–2000*, Stockholm: SNS förlag.
- Mörkenstam, U (1999) *Om "Lapparnes privilegier": Föreställningar om samiskhet i svensk samepolitik 1883–1997*, Stockholms universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Rothstein, B (1992) *Den korporativa staten: Intresseorganisationer och statsförvaltning i svensk politik*, Stockholm: Norstedts.
- Rydberg-Welander, L (2000) *Arbetsregleringens utveckling: En studie av arbetsreglering i fyra länder*, Sociologiska institutionen: Lunds universitet.
- Tilly, C (2000) *Beständig ojämlikhet*, Lund: Arkiv förlag.
- Weber, M (1983) *Ekonomi och samhälle, förståelsesociologins grunder*, Lund: Argos.

Statliga Offentliga Utredningar

- SOU 1947:65 Arbetstidsutredningens betänkande, del 1: Arbete under jord i gruva och stenbrott, Socialdepartementet: Stockholm 1947.
- SOU 1948:51 Arbetstidsutredningens betänkande, del II: Treskiftsarbete och tunnelarbete, Socialdepartementet: Stockholm, 1948.
- SOU 1954:22 Arbetstidsutredningens betänkande V: Ny arbetstidslagstiftning och partiell arbetstidsförkortning, Socialdepartementet: Stockholm, 1954.
- SOU 1956:20 Utredningen om kortare arbetstid: Betänkande framlagt av särskilt sakkunniga, Socialdepartementet: Stockholm, 1956.
- SOU 1956:21 Utredningen om kortare arbetstid: Bilagor, särskilda utredningar, Socialdepartementet: Stockholm, 1956.
- SOU 1968:66 Allmän arbetstidslag: Betänkande angivet av 1963 års arbetstidskommitté, Socialdepartementet: Stockholm, 1968.
- SOU 1975:62 Förkortad arbetstid för småbarnsföräldrar: Betänkande av familjestödsutredningen, Socialdepartementet: Stockholm, 1975.
- SOU 1976:7 Deltidsarbete 1974, En undersökning av Statistiska centralbyrån, Rapport över en intervjuundersökning utförd vid statistiska centralbyråns utredningsinstitut på uppdrag av delegationen för jämställdhet mellan män och kvinnor, Justitiedepartementet: Stockholm, 1976.
- SOU 1979:48 Arbetstiderna inför 80-talet: Rapport från delegationen för arbetstidsfrågor, Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet, 1979.
- SOU 1981:5 Ny arbetstidslag: Betänkande av utredningen av vissa arbetstidsfrågor, Arbetsmarknadsdepartementet: Stockholm, 1981.

- SOU 1992:27 Årsarbetstid: Ny lag om arbetstid och semester för produktivitet och valfrihet, Betänkande av utredningen om flexibla arbetstidsregler: Stockholm, 1992.
- SOU 1996:145 Arbetstid: Längd, förläggning och inflytande, Slutbetänkande av 1995 års Arbetstidskommitté, Arbetsmarknadsdepartementet: Stockholm, 1996.
- SOU 2001:91 Arbetstiden – lag eller avtal: Kommittén för nya arbetstids- och semesterregler (Knas), Arbetsmarknadsdepartementet: Stockholm, 2002.
- SOU 2002:6 Arbetstiden – pengarna eller livet: Kommittén för nya arbetstids- och semesterregler (Knas), Arbetsmarknadsdepartementet: Stockholm, 2002.
- SOU 2003:54 Semesterlagen och övriga ledighetslagar – översyn och förenklingar, Slutbetänkande av Kommittén för nya arbetstids- och semesterregler (Knas), Näringsdepartementet: Stockholm, 2003.
- SOU 2005:105 Stärkt rätt till heltidsanställning: Betänkande av heltidsutredningen: Stockholm, 2005.

Riksdagstryck

- Riksdagens protokoll (Rt. 1919) *Begränsning av arbetstiden*, Kommittébetänkande, Riksdagens protokoll, Saml.2, Avd.2, Bd 6:2.
- Proposition 1919:247, *Om arbetstidens begränsning* (8-timmarslagen).
- Proposition 1957:80, *Ändring i lagen om arbetstidens begränsning, m.m.* (45-timmarsveckan).
- Proposition 1970:5, *Allmän arbetstidslag* (40-timmarsveckan).
- Proposition 1975/76:179, *Om ändring i allmänna arbetstidslagen*
- Proposition 1981/82: 154, *Arbetstidslagen*
- Proposition 2003/04:180, *Tydligare genomförande av EG:s arbetstidsdirektiv*

EU:s arbetstidsdirektiv

- 93/104/EG *Om arbetets förläggning i vissa avseenden.*
- 97/81/EG *Likabehandling av deltidsarbetande och helhetsarbetande arbetstagare* (deltidsdirektivet).

Författarpresentation

Uffe Enokson forskar på obalanser mellan tid och inkomst i människors vardagsliv och utvecklingen av arbetstidspolicies i Sverige och EU. Han är verksam vid Institutionen för Socialt arbete, Linnéuniversitetet.